

سرائیکی وسیب وچ صوفیانہ ادبی روایت

ڈاکٹر محمد صابر شفیق¹

ڈاکٹر حافظ محمد فیاض²

عمر خان گھوٹیا³

Abstract:

Saraiki poetry is full of Sufi poetry in every age. Siraiki region owes the great Sufis for their spiritual poetry. They made the local language a source of expression. Sufism is the primary center and essence of all religions. The word Sufi is derived from purity. Most of the Sufis used to wear fine clothes. Because of this fine appearance, they have been given the title of Sufi. Mysticism in Siraiki poetry from Farid to Farid and Farid to the present day is the subject of poets. In fact, Sufism is a subject that provides relaxation and satisfaction to an affected person in a few moments.

تصوف سارے مذاہب دا موہری مرکز تے نچوڑ ہے۔ او انسانی روح دی اُون عالمگیر خواہش اچوں پھٹے جیندا مرکز اللہ دی ذات نال محبت دا جذبہ ہے۔
تصوف دا لفظ "صوف" کنوں مشتق ہے اکثر صوفیا صوف یعنی اُن دا لباس پیندے ہن۔ صوفیا کرام کون انہاں دے ایں لباس ظاہری دی وجہ توں صوفی دے لقب نال نسبت پتی گئی ہے۔
ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر ایٹی کتاب "سرائیکی شاعری دا ارتقاء" اچ بابا فرید الدین گنج شکر دے حوالے نال تصوف بارے لکھدن:

"تصوف اے ہے کہ تیڈی ملکیت وچ کجھ باقی نہ رہے تصوف صاف دلی دے نال مولا دی دوستی دا ناں ہے تے او صوفیا دنیا و آخرت وچ سوائے مولا دی محبت دے بئی کہیں چیز تے فخر نی کریندے" (1)

سرائیکی وسیب اولیاء کرام دی دھرتی ہے جنہاں دے پاروں اسلام دا سو جھلا جتھاں جتھاں وی پُناں انہاں ولیاں تے صوفیا کرام دی محنت ہے۔ برصغیر پاک و ہند اچ اسلام کھنڈاؤن کیتے جتھاں تصوف دے سبھے سلسلیاں اپٹا اپٹا حصہ رلایا اُتھاں سرائیکی وسیب اچ سلسلہ سہروردیہ، سلسلہ قادریہ، سلسلہ چشتیہ تے سلسلہ نقشبندیہ تصوف دی پاڑ لاتی۔

اسسٹنٹ پروفیسر سرائیکی، گورنمنٹ مخدوم شمس الدین گیلانی ایسوسی ایٹ کالج اوچ شریف

اسسٹنٹ پروفیسر شعبہ سرائیکی بی زیڈ یو ملتان

ایمفل سرائیکی اسلامیہ یونیورسٹی بہاول پور

سید مختیار علی شاہ اپنی مضمون حضرت قبلہ خواجہ نور محمد مہاروی وچ لکھن:

”سلسلہ چشتیہ دے حضرت معین الدین اجمیری، سلسلہ سہروردیہ دے حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی، سلسلہ قادریہ دے حضرت سید محمد غوث حلبی اچوی تے سلسلہ نقشبندیہ دے حضرت مجدد الف ثانی موہری بزرگ ہن۔“ (۲)

سلسلہ سہروردیہ مکتب فکر طریقت تے شریعت دے بالا دستی تے اصرار کرتے اتھوں دے سماج دے مزاج دی کیتے اپنا کردار ادا کیتا۔ حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی راسخ الاعتقادات دے دفاع طریقت دے مقابلے وچ شریعت دی بالا دستی تے زور ڈتا۔ حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی دے سرائیکی زبان اچ لکھیل شاعری دے ٹکڑے ملدن جیڑے آپ بابا فرید الدین گنج شکر تے حمید الدین حاکم کون لکھدے ہن تے سک سنگت دا اظہار کریندے ہن۔ سرائیکی وسیب اچ اسلام دے پرچار کیتے آپ دے مدرسے دا وی وڈا اہم کردار ہئی جیندے دین نال محبت تے تصوف دا درس ڈتا ویندا ہا۔

بقول ڈاکٹر مختار ظفر:

(ترجمہ) ”اسلام دے بعد ملتان کون علمی گہوارہ بٹاؤن کیتے حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دے مدرسہ بہائیہ دا بہوں وڈا کردار ہے جہڑا اقامتی یونیورسٹی دے طور تے مختلف علوم و فنون دا مرکز ہا۔“ (۳)

حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دے خلیفیاں اپنیے مُرشد دے نقش قدم تے چلین ہوئیں تصوف دی راہ اختیار کیتی تے سرائیکی وسیب اچ صوفیانہ ادبی روایت دی زہ سوجھل کیتی۔ سلسلہ چشتیہ سلاسل تصوف وچ قدیم ترین سلسلہ ہے جیندی پاڑ سرائیکی وسیب اچ حضرت بابا فرید الدین گنج شکر رکھی تے وں دی شکل خواجہ نور محمد مہاروی سئیں ہن۔ جنہاں دا فیض پورے سرائیکی وسیب تیں پُناں۔ حضرت بابا فرید الدین گنج شکر صاحب شریعت و طریقت بزرگ ہن آپ سرائیکی وسیب دے او پہلے صوفی شاعر ہن جنہاں اپنی شاعری کون تعلیمات دا ذریعہ بٹایا۔ راہ سلوک دے مسافریں کون ٹرٹ سکھایا۔

بقول عفت سلطانیہ:

(ترجمہ) ”اے ہک حقیقت ہے جو بابا فرید نہ صرف شاعر ہن بلکہ صوفی شاعر ہن۔ او ہر انسان نال اوندی قابلیت تے فہم دے مطابق گالھ کریندے ہن۔ انہاں تبلیغ اسلام کیتے انہاں دے ماحول دے مطابق زبان ورتی۔“ (۴)

بابا فرید سرائیکی زبان دے او صوفی شاعر ہن جنہاں دا کلام سکھان دی مذہبی کتاب ادی گرنٹھ وچ ہے جیکوں پرھ تے اپنیے پرائے مذہب، اخلاقیات تے مخلوق خدا نال محبت کرن دا درس گھنن۔ نمونہ کلام:

”رکھی سُکھی کھا فریدا تھڈھا پاٹی پی
ویکھ پرائی چوہڑی نہ ترسائیں جی“ (5)

ہک صوفی تے ڈوجھا شاعر ہووڻ وڈی گالھ ہے۔ جیویں شاعر مختلف شہیں اچ باطنی تے روحانی رستے گولیندے ایویں صوفی جہڑا خلق خدا نال محبت کریندیں ہوئیں احساسات تے جذبات دے رشتے رکھیندے، او جذبات تے احساسات اپنی شاعری راہیں سوجھل کریندے جہڑی علم و حکمت نال پُر ہوندی اے تہوں صوفی ظاہری دی بجائے باطن اچ اپنا اصل تلاش کریندے۔ سرائیکی شاعری مذہب تے تصوف دی راند اچ رچی ہوئی اے، سرائیکی شاعری اچ تصوف دی تاریخ دے حوالے نال ڈاکٹر جاوید چانڈیو رقم طراز ہن او لکھن:

(ترجمہ) ”سرائیکی شاعری بابا فرید توں خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ تک تقریباً ست صدیاں تئیں تصوف دے رنگ اچ رنگی ہوئی اے، تصوف این خطے دی

ہک وڈی سماجی تے عوامی تحریک ہئی جیں وڈے وڈے صاحب نظر صوفیا
تے شاعر پیدا کیتے۔ " (۶)

سرائیکی شاعری ہر دور اچ صوفیانہ شاعری نال لبریز ہے ، پھیر سرائیکی صوفیانہ شاعری دا بھرواں
دور جیکوں سرائیکی شاعری دی ونڈ اچ صوفیانہ شاعری دا دور آکھیا ویندے۔ او سرائیکی شاعری دا ڈوجھا دور
ہے۔ جیندے وچ شعراء کرام دی شاعری دا وڈا موضوع تصوف ہئی۔
صوفیا کرام دا بہوں وڈا احسان ہے جو انہاں مقامی زبان کوں وسیلہ اظہار بٹا تے سرائیکی وسیب کوں اپنی
پولی اچ دین، دنیا تے ادب نال جاٹ سنجائے کروائی۔

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دے آکھن موجب:

"سرائیکی علاقہ مُنڈھ قدیم توں بزرگان دین صوفیا، درویشاں دا گڑھ رہیے۔ اوچ
تے ملتان دیاں فضاواں ہمیشہ صوفیاء کرام واسطے خصوصی توجہ اتے چھک
دیاں باعث رہیں" (۷)

صوفی او بے جہڑا خود کوں فنا کر تے حق دے نال ٹر پووے۔ مخلوق خدا دی بھلائی سوچے تے اللہ نال
جڑیا ہووے صوفی آکھیسے۔ سرائیکی وسیب بہاول پور دی دھرتی درویش دے منشاں بزرگ حضرت محکم الدین
سیرانی ولی کامل ہن۔ اپنئے اخلاق تے پیار پاروں سارے وسیب اچ دین اسلام دی تبلیغ کیتی تے تصوف دا درس ڈتا۔
انہاں دی شاعری تصوف دے رنگ اچ رنگی ہوئی اے، اے رنگ سرائیکی وسیب تے چڑھیا چا پدے۔ چشتی سلسلے
اے بزرگ محفل سماع دے دلدادہ ہن۔

میر حسنان الحیدری دے آکھن موجب:

(ترجمہ) "خواجہ محکم الدین سیرانی" اویسی المشرب" ہوں دے باوجود
صاحب ذوق اہل سماع وچوں ہن۔

نمونہ کلام:

ب۔ بسم اللہ کہہ کروڑاں پھرساں ڈھونڈھیندی بیلا
واٹاں گھاتاں پھچدی وٹاں ڈیکھاں وقت نہ ویلا
توں ماہی دی سیک سپیں کوں کڈاں کریسین میلا
بسایا مرکم بہ ایمانکم جو ہو رہا جی حیلا" (۸)

علی حیدر ملتانی دا دور سیاسی انتشار دا دور ہئی، آپ دی شاعری اوں دور دی معاشرت تے تمدن دا آئینہ
ہے۔ مغلیہ حکومت دی مرکزی حیثیت ختم تھی چکی ہئی۔ این انتشار دے دور اچ علی حیدر ملتانی سرائیکی وسیب
اچ اہم کردار ادا کیتا۔ انہاں دی شاعری دا موضوع تصوف ہئی۔ سرائیکی ادب اچ سی حرفی انہاں دی سنجائے ہے۔

سید مختار علی شاہ دے آکھن موجب:

"انہاں دے کلام وچ سیاسی تے سماجی شعور وسیبی تے معاشرتی سچائی، حسن
و عشق، تصوف و معرفت اتے شریعت و طریقت دے موضوعات شامل ہن۔"
(۹)

علی حیدر ملتانی سی حرفی دے بادشاہ ہن۔ انہاں دی سی حرفی دا رنگ ڈیکھو:

"ہ۔ ہو اللہ تاں او ہو ہی اے جو پر کوئی ذکر کریندا میاں
ویکھ ویکھاں دم دم وچ ہو ہو تے پیا سٹیندا میاں
ارض ، فلک تے چن سورج، وچ ہو ہو دا نقش وسیندا میاں
حیدر اسم جو اعظم الہی سو ایہا ہو اکھیندا میاں" (10)

صوفیاء کرام اپنی ساری حیاتی اسلام دی تبلیغ سے خدمت خلق اچ گزار ڈتی۔ سرائیکی وسیب اچ تصوف دی روایت دا ڈیوا عہد بہ عہد بلدا ریہا۔ حضرت سچل سرمست او صوفی شاعر بن جنہاں دا چرچا اُبھے لمے اچ ہکو سنواں ہے۔ آپ دا کلام جتنا سندھی زبان اچ مشہور و معروف ہے اُنویں سرائیکی وسیب اچ جاتا سُنجاتا ویندے۔ آپ دے کلام کون لوک محبت نال پڑھدن تے سُندن۔ حضرت سچل سرمست قلندر صوفی ہن۔ آپ دی شاعری دا موضوع وحدت الوجود تے تصوف ہئی۔ آپ دے کلام اچ اے تاثیر ہے جو لوک سُن تے سرمست تھی ویندن۔ آپ دا کلام محفل سماع دا سنگھار ہے خاص کر عابدہ پروین دی آواز اچ تصوف بھریا کلام رجز دی کیفیت طاری کر ڈیندے۔ شریعت و طریقت دے گُن نشاہر تھیندن سالک تے سلوک دے دگ نشاہر ڈیندن۔

بقول ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر:

" حضرت سچل سرمست کون ہفت زبان شاعر آکھیا ویندے۔ آپ سرائیکی شاعری دا ہک وڈا سارا دیوان موجود ہے۔ وحدت الوجودی آپ دی صوفیانہ شاعری دا خاص موضوع ہے آپ دا سارا کلام صوفیانہ اسرار رموز تے عارفانہ افکار نال بھریا ہویا ہے۔ آپ دے ہک ہک لفظ وچ سرمستی دی کیفیت جھمران مریندی ڈسدی ہے " (۱۱)

وحدت الوجود سچل سرمست دی شاعری دا موضوع ہے۔ آپ ہر دم ذکر اذکار اچ رہندے ہن۔ ایہو صوفی دا شعار تے مسلک ہے۔ نمونہ کلام:

جو دم غافل سو دم کافر، ساکوں مرشد اے فرمایا
سچل گالھ عشق دی سچی، بیا سبھ پنڈھ اجایا " (۱۲)

حافظ جمال اللہ ملتانی سرائیکی وسیب دے مشہور بزرگ حضرت خواجہ نور محمد مہاروی دے مرید ہن۔ حضرت حافظ جمال اللہ ملتانی صوفی شاعر ہن۔ آپ دا کلام اچ صوفیانہ رنگ نشاہر ڈسدے۔ آپ سی حرفی دی صنف اچ شاعری کریندے آپ دی شاعری دا خاصہ اے ہا جو محاورات، استعارات تل وطنی ورتیندے ہن۔ نمونہ کلام:

"س۔ سودا گر لڈ گئے سے کر کر ونچ وپار اے
کئی سودا گر لعلان دے تے کئی صد ہزار اے
لاتھے رہئے بار تنہاں دے نوں سو سٹھ ہزار اے
رہے کنگال جمال وچارا کھڑا ہتھ پسارے " (۱۳)

سلطان بابو سرائیکی دھرتی دے جگ مشہور صوفی شاعر ہن۔ آپ دے کلام دی سچاں ہک اکھر "بو" ہے۔ بو صوفی دا رنگ ہے۔ سلطان بابو دا دور اورنگزیب دا زمانہ ہے۔ جیندے وچ صوفیاء کرام واسطے کھل تے اپٹے نظریات پیش کرن مشکل ہئی۔ پر حضرت سلطان بابو کھل کرانیں صوفیاء کرام دا مخصوص نظریے فنا فی المرشد کون اپٹے کلام اچ سوجھل کیتا۔
نمونہ کلام:

"ن ناہیں جوگی ناہیں جنگل نہ میں چلا کمایا ہو
نہ میں بھج مسیتیں وڑیا نہ تسبیح کھڑکایا ہو
جو دم غافل سودم کافر مرشد سبق پڑھایا ہو

" (۱۴)

سرائیکی صوفیانہ ادبی روایت دا ہک وڈا ناں خیر شاہ دا ہے جنہاں اپٹے کلام راہیں سرائیکی دھرتی والیں کون معرفت و عشق دے سارے سبق پڑھائے۔ پروفیسر طاہر تونسوی دی مرتب کیتی کتاب خیر شاہ دا کلام وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق لکھدن جو:

"خیر شاہ دا سارا کلام معرفت دا کلام ہے۔ تصوف دیاں گالہیں وحدت الوجود دا تذکرہ ہے۔ خدا کون گولٹا دا ذکر ہے۔ جذب تے مستی، دیدار دا شوق تے حق دی تلاش تے عشق دیاں رماں ہن تے ہک نال ہک تھی و نجن دیاں وارداتاں ہن"
(15)

سرائیکی زبان دے ہفت زبان شاعر جنہاں تصوف دی روایت دا پندھ فرید توں فرید تیں پجدے حضرت خواجہ غلام فرید ہن۔ اے صوفی منش بزرگ ہند سندھ اچ مشہور ہن۔ آپ دی شاعری اچ او سارے موضوعات ہن جنہاں نال کامیاب وسیب بڈے۔ آپ دی شاعری دا وڈا موضوع تصوف تے وحدت الوجودی ہے۔ عشق مرشد نال محبت، سلوک دے رہ۔ جذب و مستی دی کیفیت آپ دے کلام اچ نشاں ہڈی اے۔ انسان دوستی مرشد نال محبت شریعت و معرفت دے اصول آپ دی شاعری اچ جاء جاء ملدن۔
نمونہ کلام:

"بن دلیر شکل جہاں آیا
ہر صورت عین عیاں آیا" (۱۶)

انہاں توں علاوہ بہوں سارے صوفی شاعر جنہاں دی شاعری موضوع تصوف بئی تے انہاں سرائیکی وسیب اچ تصوف دی روایت کون اگوں تے توریا، انہاں جگ مشہور لوگ اے ہن، سرائیکی وسیب دے صوفی شاعر صدیق لالی، منشی گامٹ ملتان، نانک یوسف، روح فقیر، بیدل فقیر، جمل خان، مراد فقیر لطف علی، چراغ اعوان، عبدالحکیم اچوی، خلیفہ نبی بخش لغاری، سید اکبر شاہ، امیر حیدر میرٹھ، گل محمد چشتی تے غلام محمد بہاول پوری انہاں ایٹھی صوفیانہ شاعری نال تصوف دی روایت کون سوجھل کیتا۔ ایہا وجہ ہے جو اے صوفیاء دی دھرتی، کثیر مذہبی تے کثیر ثقافتی سرائیکی وسیب تے صوفیانہ رواداری دا امین ہے۔

حوالہ جات

- ۱۔ ناصر، ڈاکٹر نصر اللہ خان، "سرائیکی شاعری دا ارتقاء" ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ، 2007ء، ص 560
- ۲۔ شاہ، سید مختیار علی، مضمون "حضرت قبلہ خواجہ نور محمد مہاروی، مضمون و سبب دی سنجائ" مرتبہ حیات اللہ خان نیازی، ملتان جھوک پبلشرز، 2015ء، ص 72
- ۳۔ مختار ظفر، ڈاکٹر، "ملتان کی شعری روایت" ملتان، بیکن بکس گلگشت 2014ء ص 25
- ۴۔ عفت سلطانہ، "سلسلہ چشتیہ میں بابا فرید الدین مسعود گنج شکر کا مقام" (تحقیقی و تنقیدی جائزہ) اسلام آباد، نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لینگویجز، 2008ء، ص ۲۲۴
- ۵۔ شاہ، سید مختیار علی، فنکشنل سرائیکی، ملتان نیو بکس اینڈ بکس 2016ء ص ۳۰
- ۶۔ چانڈیو، جاوید ڈاکٹر، "سرائیکی زبان و ادب اور معاشرہ، ملتان" ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ستمبر ۲۰۱۰ء ص ۳۹
- ۷۔ ناصر، ڈاکٹر نصر اللہ خان، سرائیکی شاعری دا ارتقاء، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ ۲۰۰۷ء ص ۵۶۰
- ۸۔ "تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند" (چودھویں) جلد دوم، لاہور، پنجاب یونیورسٹی، ص ۱۹۷
- ۹۔ شاہ، سید مختیار علی، فنکشنل سرائیکی ملتان نیو بکس اینڈ بکس ۲۰۱۶ء ص ۱۰۷
- ۱۰۔ علی حیدر، "کلیات علی حیدر" لاہور پاکستان پنجاب ادبی بورڈ، ۱۹۸۸ء ص
- ۱۱۔ ناصر، ڈاکٹر نصر اللہ خان، سرائیکی شاعری دا ارتقاء، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ ۲۰۰۷ء ص ۵۸۲
- ۱۲۔ چانڈیو، جاوید ڈاکٹر، "سرائیکی زبان و ادب اور معاشرہ" ملتان، ملتان، انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ستمبر ۲۰۱۰ء ص ۴۰
- ۱۳۔ کیفی جامپوری، سرائیکی شاعری، ملتان بزم ثقافت ۱۹۶۹ء ص ۲۵۶
- ۱۴۔ رسول پوری، اسلم "معنی دے پندھ" رسول پور، پبلی کیشنز، ۲۰۱۴ء ص ۴۰
- ۱۵۔ مہر عبدالحق، ڈاکٹر، خیر شاہ دا کلام تحقیق و تہذیب طاہر تونسوی، ملتان، بزم ثقافت 1977 ص 12